

‘નિયમસાર’ ગાથા ૪૨.

ટીકા :- ‘શુદ્ધ નિશ્ચયનયે શુદ્ધ જીવને સમસ્ત સંસારવિકારોનો સમુદાય નથી એમ અહીં (આ ગાથામાં) કહ્યું છે.’ આહાહા...! જે સમ્યગ્દર્શનનો વિષય, સમ્યગ્દર્શનનું ધ્યેય, જે જીવ-ભગવાન-એમાં કોઈ પ્રકારનો ભેદ, વિકાર કે કોઈ પ્રકારનો પર્યાયનો ભેદ પણ એમાં નથી. એવો શુદ્ધ ચૈતન્ય અખંડ અભેદ પૂર્ણાનંદનો નાથ, એ દૃષ્ટિનો વિષય છે. દૃષ્ટિ ત્યાં જામે છે. દૃષ્ટિમાં આશ્રય, આદર દ્રવ્યનો હોય છે. એ વાત કરે છે.

‘દ્રવ્યકર્મ અને ભાવકર્મનો સ્વીકાર નહિ હોવાથી...’ શું કહે છે? જીવપ્રભુ શુદ્ધજીવ, એમાં ‘દ્રવ્યકર્મ અને ભાવકર્મનો સ્વીકાર નહિ હોવાથી જીવને નારકત્વ, તિર્યચત્વ, મનુષ્યત્વ અને દેવત્વસ્વરૂપ ચાર ગતિઓનું પરિભ્રમણ નથી.’ આહાહા...! વસ્તુસ્વરૂપ જે અંદર છે, ચૈતન્યસત્તાવલંબી, એમાં આ ચાર ગતિનું પરિભ્રમણ નથી. આહાહા...! ‘નિત્ય-શુદ્ધ ચિદાનંદરૂપ કારણ પરમાત્મસ્વરૂપ જીવને...’ નિત્ય શુદ્ધ, કાયમ શુદ્ધ, ત્રિકાળી શુદ્ધ, ‘ચિદાનંદરૂપ

કારણપરમાત્મસ્વરૂપ જીવને દ્રવ્યકર્મ તથા ભાવકર્મના ગ્રહણને યોગ્ય વિભાવપરિણતિનો અભાવ હોવાથી જન્મ, જરા, મરણ, રોગ અને શોક (કાંઈ) નથી.’ આહાહા..!

સ્વરૂપ ચૈતન્યજ્યોત અંદર ત્રિકાળી નિરાવરણ દ્રવ્ય અંદર બિરાજે છે. ત્રિકાળી. નિગોદમાં હોય કે સિદ્ધમાં હોય, દ્રવ્ય તો ત્રિકાળી નિરાવરણ જ છે. એમાં અંતરદષ્ટિ કરવાથી આ બધા ભેદભાવ ગૌણ થઈ જાય છે. એનો અહીંયા અભાવ કહ્યો છે. એ ભાવ છે ખરો, વ્યવહારનયનો વિષય છે ખરો. છે એનો નિષેધ છે ને? ન હોય એનો નિષેધ કેવો? છે ખરો. પણ દષ્ટિમાં અંતર અનુભવ આનંદકંદ પ્રભુમાં જતાં એનો નિષેધ થઈ જાય છે. જે છે એનો નિષેધ થાય છે.

‘ચતુર્ગતિ (ચાર ગતિના) જીવોના કુળ તથા યોનિના ભેદ જીવમાં નથી...’ કુળના ભેદ અને યોનિના ભેદ. ચોરાશી લાખ યોનિના ભેદ અને કુળ તો ઘણાં છે. એ બધા જીવમાં નથી. દ્રવ્યસ્વરૂપ ભગવાનઆત્મામાં એ નથી. એ બોલ છે એ વાંચી લેવા. પછી ‘પૃથ્વીકાયિક જીવોનાં સાત લાખ યોનિમુખ છે;...’ એ ચોરાશી લાખ ... એ ચોરાશી લાખ યોનિ આત્મામાં નથી. સમુચ્ચય સમજી લેવું. છેલ્લે. ‘(બધા થઈને ૮૪૦૦૦૦૦ યોનિમુખ છે)’ જીવને ઉત્પત્તિનું સ્થાન. સંસારની દશામાં ચોરાશી લાખ યોનિમુખ જીવદ્રવ્યમાં નથી. પછી.

‘સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્ત ને અપર્યાપ્ત,...’ જીવભેદ કહે છે. જીવના ચૌદ ભેદ જીવમાં નથી. આહાહા..! પર્યાય છે ને? જીવની પર્યાય જીવના દ્રવ્યમાં નથી. દ્રવ્ય તો ત્રિકાળી આનંદ નાથ ચૈતન્ય અખંડાનંદ પ્રભુ, પૂર્ણાનંદ સદા ત્રિકાળ એકરૂપ અવિનાશી બિરાજમાન છે. એ સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે. આહાહા..! બાકી ચીજ બધી છે. એક સિવાય આખી દુનિયા લોકલોક છે ખરા પણ એ બધો વ્યવહાર છે. એક સિવાય પર્યાય આદિથી માંડીને આખી દુનિયા વ્યવહાર છે. નિશ્ચયમાં તો એક આત્મા અખંડાનંદ પ્રભુ, જેમાં પર્યાયનો પણ અભાવ છે, એવા જીવદ્રવ્યને સમકિતરૂપી પર્યાયનો વિષય કહેવામાં આવ્યો છે. આહાહા..!

સવારમાં પણ ઝીણું હતું. સવારમાં તો બહુ સરસ હતું. ઓહોહો..! સવારે મૂળ ઉત્પત્તિના સ્થાનની વાત હતી. આ જીવદ્રવ્યમાં આ નથી, તો ત્યાંથી લક્ષ છોડી દે અને ત્રિકાળી જ્ઞાયકભાવ જેમાં આ નથી, ત્યાં લક્ષ લગાવી દે. એ માટે આ કહ્યું કે જીવના ચૌદ ભેદ ‘પર્યાપ્ત ને અપર્યાપ્ત, સ્થૂલ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્ત ને અપર્યાપ્ત, દ્વીન્દ્રિય પર્યાપ્ત ને અપર્યાપ્ત, ત્રીન્દ્રિય પર્યાપ્ત ને અપર્યાપ્ત, ચતુરિન્દ્રિય પર્યાપ્ત ને અપર્યાપ્ત, અસંજી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત ને અપર્યાપ્ત, સંજી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત ને અપર્યાપ્ત—એવા ભેદોવાળાં...’ જીવસ્થાન, જીવમાં જીવસ્થાન નથી. આહાહા..! જીવમાં જીવસ્થાન નથી. એ ચૌદ ભેદ છે. આહાહા..! જીવમાં ચૌદ ભેદ—સ્થાન જે છે એ અંતરમાં નથી. સમ્યગ્દર્શનના વિષયમાં એ ચીજ નથી. આહાહા..! મૂળ ચીજ તો સમ્યગ્દર્શન છે. ત્યાંથી વાત શરૂ થાય છે. એ વિના બધી વાતું, જાણપણું ને આચરણ ને ક્રિયાકાંડ બધું સંસાર છે. ભગવાનઆત્મા જીવને ચૌદ સ્થાન પણ નથી. પછી માર્ગણા.

વસ્તુ છે, માર્ગશા વસ્તુ છે, જીવદ્રવ્યની દૃષ્ટિમાં નથી.

‘ગતિ,...’ ચાર. એ જીવદ્રવ્યમાં નથી. પાંચ ‘ઈન્દ્રિય,...’ જીવમાં નથી. ‘કાય,...’ મન, વચન અને કાયા આદિ કાયનો એક ભેદ છે. એ પણ આત્મામાં નથી. ‘યોગ,...’ પંદર યોગ જે કહેવામાં આવે છે. ચાર મન, ચાર વચન, ચાર કાયા એ બધું આત્મામાં નથી. આહાહા...! પર્યાયદૃષ્ટિથી જાણવામાં આવનારી વસ્તુ ચીજ છે, પણ દ્રવ્યદૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો એ ચીજ લક્ષમાં નથી આવતી. આ કારણે એ ચીજ વસ્તુમાં નથી. આહાહા...! આવું છે, પ્રભુ! જીવનો સ્વભાવ, એ જીવની વાત બહુ ઘટી ગઈ, પ્રભુ! મૂળ ચીજ પરમાત્મા પોતે... આહાહા...! એની મૂળ વાત ઘટી ગઈ. અને પ્રવૃત્તિની આ ક્રિયા કરો... આ ક્રિયા કરો.. આ ક્રિયા કરો.. આ છોડો. આ છોડો અને આ ગ્રહો. અરે...! ભગવાન! જે ચીજમાં જેની અવસ્થા પણ જેમાં નથી, જેમાં અવસ્થા પણ નથી એમાં બાહ્ય ગ્રહણ-ત્યાગ ક્યાંથી આવ્યો? આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? શું કીધું?

‘યોગ,...’ નથી. ‘વેદ,...’ નથી. સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, નપુંસકવેદ, અરે...! અવેદ, એ ચારે નથી. આહાહા...! યોગમાં પણ યોગ અને અયોગ બન્ને નથી. વેદમાં પણ ત્રણ વેદ અને વેદરહિત અવેદ પણ એમાં નથી. એ તો પર્યાય છે. આહાહા...! ‘કષાય,...’ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ. ભગવાન અકષાય શાંતસ્વરૂપ, શાંતિનો દરિયો, શાંતિનો સમુદ્ર, શાંતિનો એકલો ગોદામ છે. પ્રભુ આત્મા તો શાંતિનું ગોદામ છે. એમાંથી તો શાંતિ જ પ્રગટ થાય છે. આહાહા...! ગોદામ જોયા છે ને? અમે તો ‘મુંબઈ’ માલ લેવા જતા. એ કેસરના ડબ્બા આવતા. ત્યારે તો બહુ કિંમત ઓછી હતી. એકરૂપિયાની રૂપિયાભાર હતી. અમે બધો વેપાર કરતા હતા. કેસર લેવા ગયા તો વખાર-વખાર જોઈ હોય... ઓહોહો...! અનેક હજાર ડબ્બા કેસરના. કેસરના ડબ્બા અનેક હજાર. આહાહા...! એ ગોદામ કરતા આ ગોદામમાં અનંતા કેસર, સ્વભાવ અંદર ભર્યા છે. એ મોટો ગોદામ પ્રભુ છે. આહાહા...! શું કહ્યું?

‘કષાય, જ્ઞાન,...’ મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન:પર્યાય, કેવળ. પાંચ જ્ઞાન પણ દ્રવ્યમાં નથી. આહાહા...! પાંચે જ્ઞાન તો પર્યાય છે. વ્યવહારનયનો વિષય છે. છે ખરો. આદરણીય નથી. અંતરદૃષ્ટિ કરતાં, જ્ઞાનનો ભેદ દૃષ્ટિના વિષયમાં આવતો નથી. આહાહા...! આ કારણે જ્ઞાનના પાંચ ભેદ વસ્તુમાં નથી. પર્યાયમાં હો, પણ દૃષ્ટિ જ્યાં પર્યાયથી છૂટીને, પર્યાય દ્રવ્ય પ્રભુ ઉપર ગઈ... આહાહા...! તો ત્યાં તો જ્ઞાનના ભેદ પણ નથી. આહાહા...! આ બધું જાણપણું અને બધી વાતો મોટી ગમે તેવી કરો. પ્રભુ! એ જ્ઞાનસ્વરૂપ અંદર ચૈતન્યમૂર્તિમાં એ ભેદ નથી. આહાહા...!

‘સંયમ,...’ સંયમ અને અસંયમ ને સંયમાસંયમ એમ લેવું. એક શબ્દમાં ત્રણે લેવા. એ ત્રણે નથી. આત્મામાં સંયમ પણ નથી, અસંયમ પણ નથી, સંયમાસંયમ પણ નથી. ‘દર્શન,...’ આ દર્શન, ચક્ષુદર્શન છે. સમકિતની વાત પછી. આ દર્શન, ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન,

અવધિદર્શન અને કેવળદર્શન એ ચારે આત્મામાં નથી. આહાહા...! કેવળદર્શન તો પર્યાય છે, એક સમયની દશા છે. સત્તા ચૈતન્યની સત્તા, મહાપ્રભુની સત્તા, એમાં કેવળજ્ઞાનનો પણ અભાવ છે. આહાહા...! અહીં સાધારણ મતિશ્રુત જ્ઞાન (હોય), અનુભવ વિના એનું અભિમાન થાય. આહાહા...! અરે...રે...! અંતરના આનંદનો અનુભવ વિના, અંતરના આત્માનો સ્પર્શ કર્યા વિના બહારની વાતમાં અભિમાન થાય, પ્રભુ! એ તો અનંતવાર કર્યું છે. આહાહા...! એ આત્માના ત્રિકાળી દ્રવ્યદષ્ટિ દર્શન કરતા એ નથી. પર્યાયમાં છે, જાણવામાં છે. વસ્તુની દષ્ટિ દર્શનના વિષયમાં નથી. આહાહા...!

‘લેશ્યા,...’ છ લેશ્યા અને અલેશ્યા. એ સાતે આત્મામાં નથી. આહાહા...! છ લેશ્યા વિકારી પર્યાય છે, અલેશ્યા નિર્વિકારી પર્યાય છે. પણ એ પર્યાય છે. ભગવાન દ્રવ્યમાં એ નથી. અલેશ્યાપણું પણ ભગવાનમાં નથી. આહાહા...! જેનું લક્ષ છૂટી જાય છે એ ચીજ એમાં નથી. આહાહા...! અંતર અનુભવ કરવામાં ચૈતન્યતત્ત્વની પ્રાપ્તિ, સમ્યક્માં પ્રાપ્ત કરવામાં બધાનું લક્ષ છૂટી જાય છે, એ ચીજ એમાં નથી એમ કહે છે. આહાહા...! વસ્તુ નથી એમ નહિ, વસ્તુ તો છે. લોકાલોક બધું છે.

એક ભગવાન સ્વતંત્ર આત્મા સિવાય અનંત સિદ્ધ ભગવાન પણ ભલે હોય, પણ એ બધા પર છે. અનંત સિદ્ધો પણ પર છે. આચાર્ય કહે છે, કે સ્વદ્રવ્ય સિવાય પરદ્રવ્ય ઉપર લક્ષ જશે તો તને રાગ થશે. પરદ્રવ્યનું લક્ષ થવાથી રાગ થશે. પણ કોને? રાગીને રાગ થશે. રાગી નથી એને લક્ષ જવાથી રાગ નહિ થાય. આહાહા...! જેને હજી રાગ પડ્યો છે એને પર તરફ લક્ષ જતાં રાગ ઉત્પન્ન થશે. એ પર લક્ષ (રાગની) ઉત્પત્તિનું કારણ નથી. પણ રાગ છે, એ કારણે રાગ ઉત્પન્ન થાય છે. પરલક્ષથી રાગ ઉત્પન્ન થાય તો કેવળી તો ત્રણકાળ, ત્રણલોક દેખે છે. આહાહા...! ગજબ વાત છે, પ્રભુ!

‘લેશ્યા,...’ અલેશ્યા, એ પણ આત્મામાં નથી. ‘ભવ્યત્વ,...’ અભવ્યત્વ આત્મામાં નથી. આહાહા...! એ ભવ્યત્વ અને અભવ્યત્વ આત્મામાં નથી. ‘ગોપાલદાસ’ શું કહેવાય એ? બરૈયા. એમણે લખ્યું છે કે ભવી એ ગુણ છે. ગુણની વ્યાખ્યામાં ભવી લીધું છે. એ તો લોકોને સમજાવવા માટે. ગુણ તો ત્રિકાળ રહેનાર છે. ભવ્ય, અભવ્ય જો ગુણ હોય તો અહીંયા તો નકાર કરે છે. ભવ્ય તો પર્યાય છે. સમજાણું કાંઈ? એનો ખુલાસો ‘તત્ત્વાર્થસાર’માં ‘અમૃતચંદ્રાચાર્યે’ ‘તત્ત્વાર્થસાર’માં લીધું છે, એનો અર્થ... એક ‘બંસીધરજી’ છે ને? ‘ખુબચંદજી’ના ભાઈ. ‘શોલાપુર’વાળા. એણે અર્થ કર્યો છે. એ તો આવ્યા હતા, અમારી પાસે આવ્યા હતા.

ભવ્ય અને અભવ્ય પર્યાયમાં છે, દ્રવ્યમાં નથી. સિદ્ધમાં ભવ્યત્વ નથી. જો ગુણ કહો તો ત્રિકાળ રહે. આહાહા...! આ તો પર્યાય છે. ભવ્ય અને અભવ્યની પર્યાય છે. બન્નેની પર્યાય ભગવાન અતીન્દ્રિય આનંદસ્વરૂપ, પ્રભુ! એમાં યોગ્યતા અને અયોગ્યતા બેમાંથી એકપણ નથી. યોગ્યતા તો બધી પ્રગટ થઈ ગઈ છે પછી યોગ્યતા શું? યોગ્યતા અંદર

પ્રગટ છે. ભવીની યોગ્યતા એમાં નથી. પ્રગટ થઈ એ ભલે ન હોય પર્યાયમાં, પણ દ્રવ્ય તો યોગ્યતા છે. એ ભવ્યત્વપણું પણ એમાં નથી. એ પ્રગટ પ્રગટ વસ્તુ પડી છે. આહાહા..!

પરમ સિદ્ધાંત, પરમ સત્ સિદ્ધાંત, એનો જે સિદ્ધાંતસાર, જે તત્ત્વ ભગવાન દેહમાં પ્રત્યક્ષ બિરાજમાન છે. એમાં ભવી-અભવીપણું નથી. ઘણાં પ્રશ્ન કરે છે, કે મહારાજ! અમે ભવી છીએ કે અભવી? પ્રભુ! એ પ્રશ્ન મૂકી દો. ભવી-અભવી આત્મામાં છે જ નહિ. એક અર્જિકા છે, ‘જ્ઞાનમતિ’. એણે વળી એમ લખ્યું છે, કે આપણે ભવી છીએ કે અભવી એ આપણે જાણી ન શકીએ, કેવળી જાણી શકે. અરેરે..! પ્રભુ! શું છે? અહીં તો ભવી-અભવી આત્મામાં છે જ નહિ. આહાહા..! આકરી વાતું છે, ભાઈ! મૂળ વાતને પકડવી... આહાહા..! ઝાડના પાંદડા ને ડાળાડાખળા પકડવા અને ઝાડના ફળ-ફૂલ પકડવા, એ કરતા ઝાડનું મૂળ પકડવું. એમ ભગવાન અંદર મૂળ છે. પર્યાય તો પછી ડાળા-ડાખળા છે. આહાહા..! પર્યાય, હોં! એ ફળ-ફૂલ છે. ભવી-અભવી નથી.

‘સમ્યક્ત્વ,...’ સમકિત પણ નથી. ત્યાં એકલા સમકિતની વાત નથી. સમ્યક્, સમકિત મોહનીય, મિથ્યાત્વ, મિશ્ર એ બધું આત્મામાં નથી. અહીં તો સમકિત આત્મામાં નથી. ક્ષાયિક સમકિત આત્મામાં નથી. આહાહા..! ક્ષાયિક સમકિત પણ પર્યાય છે ને, પ્રભુ! એક સમયની પર્યાય છે. પલટે છે. ભલે કાયમ રહેનારી છે પણ પલટે છે. ભગવાન જે ત્રિકાળી સત્તા સત્. સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ એકરૂપ બિરાજમાન છે. દષ્ટિનો વિષય એ છે. આહાહા..! દષ્ટિનું ધ્યેય એકલો પરમાત્મા, જેમાં પર્યાયનો ભેદ નથી. દષ્ટિ પોતે પર્યાય છે. સમકિત કહ્યું ને? એમાં નથી એમ કહ્યું. સમ્યક્ત્વ નથી. એ તો પર્યાય છે. ક્ષાયિકસમકિત પણ એમાં નથી. એનો વિષય દ્રવ્ય છે. પણ ક્ષાયિકસમકિત એ વિષયમાં નથી. સમકિતીને ક્ષાયિકસમકિત પણ વિષય નથી. આહાહા..! આકરી વાત છે, પ્રભુ!

અંદર ચૈતન્ય હીરલો, ચમત્કારીક શક્તિઓનો ભંડાર, શક્તિઓનો સાગર, સ્વભાવનો સાગર, એ ચીજ શું છે? એ ચીજમાં સમ્યક્, ક્ષાયિક સમકિતનો પણ અભાવ છે. આહાહા..! સમકિત નથી એમ નથી. પર્યાયમાં છે. છે એટલે શું? ભલે હોય. આહાહા..! એ ચીજ અંદરમાં નથી. જેનો વિષય છે, સમ્યક્ના વિષયમાં સમકિત નથી. તેમ સમકિતનો વિષય સમકિત નથી. આહાહા..! આવી વાત, પ્રભુ! અંતર ઘરની વાતું. આહાહા..! સવારમાં તો ઘણું આવ્યું હતું. બેન આવ્યા? સવારમાં તો ઘણું આવ્યું હતું. સવારમાં અંતર ચક્ષુમાં ઘણું આવ્યું હતું. આહાહા..!

‘સંજિત્વ...’ સંજિપણું-મનપણું અને અસંજિપણું એ બેય આત્મામાં નથી. ‘અને આહાર...’ અને નિહાર અને અનાહાર એ બન્ને આત્મામાં નથી. આહાર અને અનાહાર, બે પર્યાય છે. આત્મામાં નથી. ‘એવા ભેદસ્વરૂપ (ચૈદ) માર્ગશાસ્થાનો છે.’ છે? માર્ગશાસ્થાન છે ખરા. અંતરમાં નથી. વેદાંત કહે છે, કે આત્મા સર્વવ્યાપક એક જ છે. કોઈ ગુણભેદ નથી, પર્યાય

ભેદ નથી, અનંત આત્મા નથી. એ તો મિથ્યાત્વ છે. એવી વાત અહીંયા નથી. આ તો અનંત છે. એક આત્મામાં અનંતગુણ છે, અનંતપર્યાય છે. માર્ગજ્ઞાસ્થાન પણ છે. પણ આદરણીય નથી. ત્યાંથી દષ્ટિ હટાવી લે. જાણીને એમાંથી દષ્ટિ હટાવી લે. આહાહા..!

‘આ બધાં, તે ભગવાન પરમાત્માને...’ આહાહા..! ભગવાન પરમાત્મા એટલે કોણ? આ આત્મા, હોં! આહાહા..! ‘બધા, તે ભગવાન પરમાત્માને શુદ્ધનિશ્ચયનયના બળે (-શુદ્ધનિશ્ચયનયે)...’ અર્થાત્ શુદ્ધનિશ્ચયથી અંતરમાં નથી. ‘એમ ભગવાન સૂત્રકર્તાનો અભિપ્રાય છે.’ આહાહા..! ભગવાન ‘કુંદકુંદાર્ય’ જે ત્રીજા નંબરે આવ્યા. ‘મંગલં ભગવાન વીરો, મંગલં ગૌતમો ગણી, મંગલં કુંદકુંદાર્યો, જૈન ધર્મોસ્તુ મંગલં.’ એ ‘કુંદકુંદાર્ય’. કહે છે, કે ‘કુંદકુંદાર્ય’ ભગવાન સૂત્રકર્તા. આ સૂત્રના કર્તા એ છે. મૂળ ગાથાના.

‘ભગવાન સૂત્રકર્તાનો...’ આહાહા..! ‘(શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાર્યદેવનો) અભિપ્રાય છે.’ આ અભિપ્રાય છે. માર્ગજ્ઞાના ભેદ મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન; કેવળ પણ નથી, એવો અભિપ્રાય ભગવાન ‘કુંદકુંદાર્ય’નો છે. આહાહા..! એ તો દષ્ટિના વિષયમાં પૂર્ણતા આવવાની છે. એમાં અપૂર્ણતા જ નથી. પર્યાય છે જ નહિ. પર્યાય તો એનો વિષય કરે છે. (જેને) વિષય કરે છે એમાં પર્યાય નથી. આહાહા..! અને પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય નથી. કોઈ સમયે પણ પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય હોય, તો સામાન્ય એકલું રહે. દ્રવ્ય તો સામાન્ય વિશેષાત્મક બન્ને છે. રાત્રે કહ્યું હતું, નહિ પંડિતજી? વિશેષ વિના તો ગધેડાના શીંગડા જેવું (થાય). દ્રવ્યમાં પર્યાય વિશેષ ન હોય, પ્રગટ પર્યાય, હોં! એ તો ગધેડાના શીંગડા જેવું છે. સામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપ ત્રિકાળ દ્રવ્ય છે. ત્રિકાળી દ્રવ્ય સામાન્ય ને વિશેષ સ્વરૂપ છે.

એમાં અહીંયા કહે છે, કે વિશેષ છે એ સામાન્યમાં નથી. વિશેષ-વિશેષ નથી એમ નથી. પદાર્થ સામાન્ય વિશેષ પદાર્થ છે. પદાર્થ સામાન્ય વિશેષ જ છે. બૌદ્ધ એકલા વિશેષ માને છે, વેદાંત એકલું દ્રવ્ય માને છે. એકાંત ધ્રુવ ધ્રુવ જ માને છે. બૌદ્ધ એકલું વિશેષ માને છે. બન્ને મિથ્યાદષ્ટિ છે. આહાહા..!

અહીં તો સામાન્ય વિશેષમાં એકલી પર્યાયને માને એ પણ મિથ્યાદષ્ટિ છે. પર્યાયનો વિષય દ્રવ્ય માને એ સમ્યગ્દર્શન છે. આહાહા..! આવી ચીજ ભગવાનના ઘરની છે, પ્રભુ! આવી વાત રહી ગઈ. આહાહા..! દિગંબર સંતો કેવળીના કેડાયતો (છે). કેવળીએ કહી એ વાત રહી ગઈ છે. અને ‘કુંદકુંદાર્ય’ તો સાક્ષાત્ ભગવાન પાસે ગયા હતા. સમવસરણમાં સાક્ષાત્ આઠ દિવસ સાંભળ્યું અને કેટલીક વાત શ્રુતકેવળી પાસેથી સાંભળી. ભગવાનની દિવ્યધ્વનિ આઠ દિવસ સાંભળી અને વચ્ચે સમય મળે તો શ્રુતકેવળી જે હતા, એની સાથે ચર્ચા કરી, ઘણો નિર્ણય કર્યો. ઓહોહો..! એ ભગવાન સૂત્રકર્તાનો અભિપ્રાય આ છે. અહીં કોઈના અભિપ્રાયમાં કોઈનો અભિપ્રાય ચાલે નહિ. આહાહા..!

માર્ગજ્ઞાસ્થાનો છે. સામાન્ય વિશેષ છે. વિશેષ વિના સામાન્ય રહેતા નથી. સમજાણું

કાંઈ? કેમ કે વિશેષ છે એ જાણવા લાયક તો વિશેષ છે. ધ્રુવ જાણવા લાયક (-જાણતો) નથી. જાણવામાં આવે છે પણ જાણવાની ક્રિયા ધ્રુવમાં નથી. જાણનસ્વરૂપ છે, પણ જાણતો નથી. જાણવું એ તો ક્રિયા છે. એ ક્રિયા વિશેષમાં હોય છે. જાણવાની ક્રિયા કોઈ સામાન્યમાં નથી થતી. આહાહા...! પ્રભુનો માર્ગ ત્રણકાળમાં બીજે ક્યાંય નથી. આહાહા...! લોકોને પણ એકાંત લાગે. એકાંત છે, એકાંત છે. પ્રભુ! એકાંત છે તો ખરું, પણ સમ્યક્ એકાંત છે. એકાંત છે, પ્રભુ! તમે એકાંત કહો છો એવું એકાંત નથી.

પર્યાય છે એમ કહ્યું ને. પર્યાય નથી? અહીં શું કહ્યું? માર્ગજ્ઞાસ્થાન છે, બધા ભેદ છે. હો આખી દુનિયા હો, લોકાલોક હો અને પોતાની પર્યાય પણ હો, પણ એ લોકાલોક અને પર્યાય દ્રવ્યમાં નથી. આહાહા...! લોકમાં તો પરમાત્મા પંચપરમેષ્ઠી અનંત ત્રિકાળ આવી ગયા. ત્રિકાળી પરમેશ્વર (આવી ગયા).

‘ષટ્પંડાગમ’માં તો એમ લીધું છે, જામો લોએ સર્વ ત્રિકાળવર્તી અરિહંતાણં. એમ લીધું છે. એવો પાઠ છે. જામો લોએ સર્વ ત્રિકાળવર્તી... આહાહા...! ત્રિકાળવર્તી.. પ્રભુ! ત્રિકાળવર્તી શબ્દ સહેલો છે. પણ ત્રિકાળ જેનો અંત નથી, જેની શરૂઆત નથી. જામો લોએ સર્વ ત્રિકાળવર્તી અરિહંતાણં. જામો લોએ સર્વ ત્રિકાળવર્તી સિદ્ધાણં. આહાહા...! અહીં તો બીજું કહેવું છે, કે આ પાંચ પર્યાયમાં જામો લોએ સર્વ ત્રિકાળવર્તી કહ્યું છે, પણ એ પર્યાય દ્રવ્યમાં નથી. આહાહા...! એવો ભગવાન સૂત્રકારનો અભિપ્રાય છે. ઝીણી વાત છે, ભાઈ! એવી ચીજ જ છે ને, નાથ! ઝીણી કહો કે જાડી કહો જે કહો તે, પણ એ ચીજ જ એવી છે. આહાહા...!

એ તરફની દૃષ્ટિ નથી, એ તરફનો અનુભવ નથી અને પર્યાય અને રાગની મંદતામાં બધું અનાદિકાળથી માની લીધું. અનંતવાર નવમી ગ્રૈવેયકે ગયો, પર્યાય અને રાગબુદ્ધિથી ગયો. આહાહા...! અનંતકાળમાં એક વાર પણ સમ્યગ્દર્શનસહિત... ‘પ્રવચનસાર’માં તો ‘કુંદકુંદાર્ય’ એમ પણ કહે છે, કદાચિત્ કોઈ સાચા મુનિ છે, ભવનપતિમાં જાય છે એવો પાઠ છે. છઠ્ઠી ગાથામાં. ભવનપતિમાં જાય છે એ શું? એવો કોઈ મિથ્યાત્વનો બંધ થઈ ગયો, પણ છે સાચા મુનિ. મિથ્યાત્વ થઈ ગયું તો ત્યાં ગયા. સમજાણું કાંઈ? શું કીધું? અહીં ‘પ્રવચનસાર’ છે? ભવનપતિ આદિમાં ભાવલિંગી મુનિ જાય છે અને ત્યાંથી નીકળીને મુક્તિ પામે છે એવો પાઠ છે. ‘પ્રવચનસાર’ છે અહીંયા? આહાહા...! મુનિરાજ આત્મજ્ઞાની, આત્મધ્યાની (એમ કહે છે),

સંપજ્જદિ ણિવ્વાણં દેવાસુરમણુયરાયવિહવેહિં ।

જીવસ્સ ચરિત્તાદો દંસણણાણપ્પહાણાદો । । ૬ । ।

છઠ્ઠી ગાથા છે. આહાહા...! અસુરમાં પણ જાય છે. અસુરની પર્યાય અંદર આવી ગઈ,

બંધ થયો. બાકી દશા તો અંદરમાં એવી છે કે અસુરમાંથી નીકળીને ‘સંપજ્જદિ ણિવ્વાણં’ આહાહા...! છટ્ટી ગાથા. ‘સંપજ્જદિ ણિવ્વાણં દેવાસુરમણુયરાયવિહવેહિં’ દેવ ને અસુર ને મનુષ્યના રાજના વૈભવમાંથી નીકળીને નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરશે. કોઈ એવી ભૂલ સહેજ રહી ગઈ હશે તો છૂટી જશે. આહાહા...! એક બાજુ કહે ભવનપતિ અને વ્યંતર, જ્યોતિષમાં સમકિતી જાય નહિ, સ્ત્રીમાં જાય નહિ. ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષમાં જાય નહિ, નારકી, તિર્યંચમાં જાય નહિ. આહાહા...! છે કે નહિ એવું? અહીં તો કહે, મુનિ અસુરમાં જાય છે. પાઠ છે. અને તે ‘સંપજ્જદિ ણિવ્વાણં’ ત્યાંથી નીકળીને તો નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરશે. આહાહા...! ગજબ વાત છે. એ અંતરની દૃષ્ટિ ઉઘડી ગઈ છે અને ધ્યાન અને આનંદ ઘણો છે, એમાં કોઈ એવું સહેજ આવી ગયું, તો અસુરનું આયુષ્ય બંધાઈ ગયું. આહાહા...! આ ‘પ્રવચનસાર’ છે. દિવ્યધ્વનિનો સાર છે. આહાહા...! એમાં એમ કહ્યું, ‘સંપજ્જદિ ણિવ્વાણં’.

**સુર-અસુર-મનુજેન્દ્રો તણા વિભવો સહિત નિર્વાણની,
પ્રાપ્તિ કરે ચારિત્રથી જીવ જ્ઞાનદર્શનમુખ્યથી. ૬.**

ચારિત્રથી (ચ્યુત થઈને) ચાહે કોઈ કદાચિત્ અસુરમાં ગયા હોય... આહાહા...! ચારિત્રથી ન જાય પણ ભૂલ થઈ ગઈ, સહેજ ભૂલ થઈ, અંદર છન્નસ્થ છે. અંદરમાં ઉગ્રતા ઘણી છે. આહાહા...! અહીં તો ભગવાને એમ કહ્યું, કે અસુર દેવલોકમાંથી નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરશે. એ મુનિ અસુરમાંથી નીકળીને મુક્તિને પ્રાપ્ત કરશે. ‘સંપજ્જદિ ણિવ્વાણં’ આહાહા...! આ ભગવાન સૂત્રકર્તા (કહે છે).

એક બાજુ એમ કહે કે સમકિતી ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ, સ્ત્રી, તિર્યંચમાં, નરકમાં ન જાય. મનુષ્ય હોય તે. આહાહા...! નારકી જે સમકિતી હોય તે મનુષ્યમાં જાય. તિર્યંચ જે સમકિતી હોય એ મનુષ્યમાં પણ જાય અને સ્વર્ગમાં પણ જાય. નારકી તો સ્વર્ગમાં જાય નહિ. આહાહા...! સમકિતી છે તો મનુષ્યમાં આવે છે. અને તિર્યંચમાં સમકિતી હોય એ કોઈ મનુષ્યમાં નથી આવતા. એ તો સ્વર્ગમાં વૈમાનિકમાં જાય છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? આમાંથી કોઈ અસુરકુમારમાં ગયા સાચા મુનિ, આત્મધ્યાની, જ્ઞાની અંદર (છે), પણ છન્નસ્થ છે સહેજ કોઈ ભૂલ રહી ગઈ, એ નીકળી જશે. આહાહા...! અને અલ્પકાળમાં મુક્તિ થશે. એવો પાઠ છે. ‘સંપજ્જદિ ણિવ્વાણં’ નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરશે. આહાહા...! જોર સમ્યગ્દર્શન અને ચારિત્રનું છે. આહાહા...! કોઈને વિરુદ્ધ પણ લાગે.

એક બાજુ એમ કહે કે સમકિતી ભવનપતિમાં ન જાય. અને અહીં મુનિ ભવનપતિમાં જાય એમ લખ્યું છે. પાઠમાં લખ્યું છે. ભગવાન! છન્નસ્થની વાત છે. અંદરમાં આત્માનું ભાન હોવા છતાં, સહેજ કોઈ કાળ એવો આવી ગયો અને અસુરની ગતિ બંધાણી, ત્યાં જશે અને ત્યાંથી નીકળીને મોક્ષ થઈ થશે. આહાહા...! એ બધું અંતરમાં દૃષ્ટિ અને ચારિત્રનું

જોર છે. આહાહા...! આમાંથી એમ કાઢે, કોઈ ઠેકાણે આમ કહ્યું, એના આચાર્ય એ એમ કહે, કે વ્યંતરમાં, ભવનપતિમાં તો મિથ્યાદષ્ટિ જાય, સમકિતી જાય નહિ. અહીં મુનિ જાય એમ કહ્યું. આહાહા...! ભાઈ! એમનો અભિપ્રાય એવો છે, કે અંતરના દર્શનનું જોર તો ઘણું છે, ચારિત્રનું પણ જોર છે, પણ સહેજ અંદર કોઈ વખતે છન્નસ્થ છે, એવી કોઈ ભૂલ મગજમાં આવી ગઈ, તો અસુરકુમારનું આયુષ્ય બંધાઈ ગયું. પણ અસુરકુમારમાં ગયા અને મુનિ ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ આદિ તો વૈમાનિકમાં ગયા, પણ બન્ને ત્યાંથી નીકળીને મુક્તિમાં જશે. આહાહા...! એ અંતરના દર્શનનું જોર છે. આત્મદર્શન, આત્મદર્શન. આહાહા...! એના જોરમાં ભવનપતિમાંથી નીકળીને મોક્ષ જશે એમ ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ ‘પ્રવચનસાર’માં લખ્યું. આહાહા...!

અહીં કહે છે, કે ‘આ બધા, તે ભગવાન પરમાત્માને શુદ્ધનિશ્ચયનયના બળે નથી...’ આ બધા ભેદ નથી. આહાહા...! ભવનપતિની પર્યાયની તો વાતે ક્યાં છે? આહાહા...! દ્રવ્યદષ્ટિમાં તો આ કોઈ છે જ નહિ. આહાહા...! પણ પર્યાયમાં સહેજ ભૂલમાં આવી જાય... આહાહા...! તોપણ એની મુક્તિ દૂર નથી થતી. આહાહા...! અંતરના દર્શન અને જ્ઞાનનું જોર અંદર છે. થોડી ભૂલ રહી ગઈ. આહાહા...! એ અહીંયા કહે છે, ‘એમ ભગવાન સૂત્રકર્તાનો અભિપ્રાય છે.’ એમાં એમ પણ આવ્યું છે. માર્ગજ્ઞામાં એ પણ આવ્યું છે. કોઈ મુનિ ભવનપતિમાં પણ જાય. આહાહા...!

‘એવી રીતે (આચાર્યદેવ) શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રસૂરિએ (શ્રી સમયસારની આત્મખ્યાતિ નામની ટીકામાં ૩૫-૩૬માં બે શ્લોકો દ્વારા) કહ્યું છે કે :-’ આહાહા...!

સકલમપિ વિહાયાહ્વાય ચિચ્છક્તિરિક્તં
સ્ફુટતરમવગાહ્ય સ્વં ચ ચિચ્છક્તિમાત્રમ્।
ઇમમુપરિ ચરંતં ચારુ વિશ્વસ્ય સાક્ષાત્
કલયતુ પરમાત્માત્માનમાત્મન્યનન્તમ્।।

ભાઈ નથી આવ્યા? ‘હિંમતભાઈ’. તાવ આવ્યો છે? આ બધા અર્થ એણે બનાવ્યા છે. ટીકામાંથી અર્થ એમણે કર્યા.

શ્લોકાર્થ :- ‘ચિત્શક્તિથી રહિત...’ ચિત્શક્તિ એટલે સામર્થ્ય. ચૈતન્યના સામર્થ્ય સિવાય ‘અન્ય સકળ ભાવોને મૂળથી છોડીને...’ આહાહા...! ‘ચિત્શક્તિથી રહિત...’ જેમાં જ્ઞાન સામર્થ્ય ભર્યા છે, એવી શક્તિથી રહિત ‘અન્ય સકળ ભાવોને મૂળથી છોડીને...’ પર્યાય પણ આવી ગઈ. ચિત્શક્તિ લીધી છે ને? ગુણ લીધો છે ને? સ્વભાવ સામર્થ્ય લીધું છે ને? આહાહા...! આ ‘સમયસાર’નો કળશ છે. ‘ચિત્શક્તિથી રહિત અન્ય સકળ ભાવોને મૂળથી છોડીને અને ચિત્શક્તિમાત્ર એવા નિજ આત્માનું...’ આહાહા...! બીજી કોઈ ઉપાધિ નહિ, કહે છે. પર્યાય

પણ લક્ષમાં નહિ. કામ-કાર્ય કરે પર્યાય. કોઈપણ દ્રવ્ય નકામું નથી. નકામું નથી એનો અર્થ, કાર્ય વિનાનું નહિ. કાર્ય વિનાનો અર્થ પર્યાય વિનાનું નહિ. એવું લખ્યું છે? પર્યાયને કાર્ય કીધું છે ને? પર્યાયને કાર્ય કીધું છે, દ્રવ્યને કારણ કહ્યું છે. આહાહા...! કાર્ય પણ કારણમાં નથી. આહાહા...!

‘ચિત્શક્તિમાત્ર...’ માત્ર શબ્દ છે ને? ‘ચિત્શક્તિમાત્ર...’ એકલો જ્ઞાનસ્વભાવમાત્ર. પર્યાય પણ જેમાં નથી. વિષય કરે પર્યાય, પણ જેનો વિષય કરે એમાં પર્યાય નથી. આહાહા...! ‘ચિત્શક્તિમાત્ર...’ આ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ (કહે છે). ‘એવા નિજ આત્માનું...’ આહાહા...! એકલો જ્ઞાનસ્વરૂપ પ્રભુ ધ્રુવ, સત્... સત્... સત્... સત્ત્વ... સત્ત્વ...સત્ત્વ... ઇ શું કહ્યું? સત્ વસ્તુનું સત્ત્વ એટલે શક્તિ-ગુણ એકરૂપ ત્રિકાળ જે છે... આહાહા...! એનાથી રહિત ‘સકળ ભાવોને મૂળથી છોડીને...’ આહાહા...!

‘ચિત્શક્તિમાત્ર એવા નિજ આત્માનું...’ ચિત્શક્તિમાત્ર નિજ આત્મા. આહાહા...! એ નિર્ણય, અનુભવ પર્યાયમાં છે. આ અનુભવ પર્યાયમાં છે. પણ ચિત્શક્તિમાત્રમાં એ નથી. આહાહા...! ‘ચિત્શક્તિમાત્ર એવા નિજ આત્માનું અતિ સ્ફુટપણે અવગાહન કરીને,...’ એ પર્યાય. આહાહા...! ભગવાન પૂર્ણાનંદ જ્ઞાનનો સાગર ભર્યો છે, એમાં અવગાહન કર, પ્રભુ! ‘સ્ફુટપણે અવગાહન કરીને,...’ અતિ સ્ફુટપણે એવી ભાષા છે. અતિ પ્રગટપણે. આહાહા...! એકલો જ્ઞાનમાત્ર એકલો પિંડ પ્રભુ, જેમાં લોકાલોક અને એક સમયની પર્યાયથી માંડી બધું છોડી દે. દષ્ટિમાંથી એને છોડી દે. વસ્તુ છે. આહાહા...!

‘એવા નિજ આત્માનું અતિ સ્ફુટપણે...’ એમ ને એમ નહિ, અંદર પ્રગટરૂપે ‘અવગાહન કરીને,...’ અનુભવ કરીને. જ્ઞાનસ્વભાવ ભગવાન ત્રિકાળ, એનો અનુભવ એ પર્યાય છે. વસ્તુ છે એ ત્રિકાળી ધ્રુવ છે, એનો અનુભવ એ પર્યાય છે. એ પર્યાય સ્ફુટપણે, અતિ સ્ફુટપણે અવગાહન કરીને. જેમ પાણીમાં અવગાહન કરે છે, એમ ચૈતન્યશક્તિમાત્ર ભગવાનઆત્મા, એમાં અતિ સ્ફુટપણે અવગાહન કરીને... આહાહા...! ‘આત્મા સમસ્ત વિશ્વના ઉપર...’ આત્મા સમસ્ત વિશ્વના ઉપર. વિશ્વ લીધું. આત્મા સિવાય વિશ્વ લીધું. આહાહા...!

‘આત્મા સમસ્ત વિશ્વના ઉપર...’ જગતના સમસ્ત દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, પરમાત્મા પણ અને પોતાની પર્યાય... આહાહા...! ‘વિશ્વના ઉપર સુંદર રીતે પ્રવર્તતા એવા આ કેવળ (એક) અવિનાશી આત્માને...’ કેવળ એક. કેવળનો અર્થ એક. એકસ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા, જેમાં દ્વેત નથી. આ શક્તિ અને શક્તિવાન, એવો પણ જેમાં ભેદ નથી. આહાહા...! એમ ‘અવગાહન કરીને, આત્મા સમસ્ત વિશ્વના ઉપર સુંદર રીતે પ્રવર્તતા...’ આહાહા...! બન્ને સિદ્ધ કર્યું. આત્મા સિવાય વિશ્વ પણ છે એ સિદ્ધ કર્યું. વિશ્વમાં આત્માની પર્યાયથી માંડી લોકાલોક (છે એમ સિદ્ધ કર્યું). સમજાણું કાંઈ? ભગવાનઆત્મા ચિત્શક્તિનો પિંડ પ્રભુ, એનાથી ભિન્ન પોતાની પર્યાયથી માંડીને લોકાલોક. આહાહા...! ‘અવગાહન કરીને, આત્મા સમસ્ત વિશ્વના

ઉપર સુંદર રીતે પ્રવર્તતા એવા આ કેવળ (એક) અવિનાશી આત્માને...' એકલા ત્રિકાળી આત્માને. પરિણમન ઉપરથી લક્ષ છોડી દે. પરિણમન ત્યાં લઈ જા. આહાહા...! ધ્રુવમાં પરિણમન લઈ જા. પરિણમનમાં પરિણમન ન રાખ. આહાહા...! આવી વાત છે, પ્રભુ! એકાંત જેવું લાગે, પ્રભુ! શું થાય? માર્ગ તો આ છે. અનંત તીર્થકરોમાં આ એક એક પ્રકાર આવે છે. એક તીર્થકર કંઈક કહે અને બીજા તીર્થકર કંઈક કહે એમ હોય નહિ. આહાહા...!

‘અવિનાશી આત્માને આત્મામાં...' ભાષા જુઓ! ‘આત્માને આત્મામાં...' સમસ્ત વિશ્વ ઉપર તરતો. ‘આત્માને આત્મામાં...' આનંદ જ્ઞાનમાં. આહાહા...! આત્માને પોતાના જ્ઞાન-આનંદમાં ‘સાક્ષાત્ અનુભવો.’ આહાહા...! સાક્ષાત્ અનુભવો. એ મોક્ષનો માર્ગ છે. ‘એક હોય ત્રણકાળમાં પરમારથનો પંથ.’ આહાહા...! એક શ્લોકમાં તો કેટલું ભર્યું છે! ઓહોહો...! ‘આત્મામાં સાક્ષાત્ અનુભવો.’ બીજો શ્લોક.

શ્લોકાર્થ :- ‘ચૈતન્યશક્તિથી વ્યાપ્ત જેનો સર્વસ્વ-સાર છે...' આહાહા...! જ્ઞાનશક્તિના સામર્થ્ય સહિત વ્યાપ્ત ‘જેનો સર્વસ્વસાર છે...' આત્મ આનંદ. જ્ઞાનસ્વરૂપ પિંડ એકલો પર્યાય વિનાનો. ‘ચૈતન્યશક્તિથી વ્યાપ્ત જેનો સર્વસ્વ-સાર છે એવો આ જીવ...' એવો આ જીવ. આહાહા...! ‘એટલો જ માત્ર છે;...' ‘ચૈતન્યશક્તિથી વ્યાપ્ત જેનો સર્વસ્વ-સાર છે એવો આ જીવ એટલો જ માત્ર છે;...' આહાહા...! પર્યાય ન લીધી. નિર્ણય પર્યાયમાં થાય છે, અનુભવ પર્યાયમાં થાય છે, પણ પર્યાય એમ કહે છે, કે આ ચિત્શક્તિમાં મારી પર્યાયનો પણ અભાવ છે. આહાહા...!

‘જેનો સર્વસ્વ-સાર છે એવો આ જીવ એટલો જ માત્ર છે; આ ચિત્શક્તિથી શૂન્ય જે આ ભાવો છે તે બધાય પૌદ્ગલિક છે.’ આહાહા...! વાણી આકરી ઘણી. ધ્રુવ સ્વભાવ સિવાય બધું પુદ્ગલ છે. પર્યાયને પુદ્ગલ કહી દીધી. આહાહા...! પોતાની ચીજમાં અંદર નથી. વિશ્વથી ઉપર રહેનારો અર્થાત્ આખી દુનિયા અને પર્યાયથી પણ ભિન્ન રહેનારો... આહાહા...! એ સિવાય બધાય ભાવો પૌદ્ગલિક છે. વિશેષ કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)